

NÉPBŐL NEMZET,

TÖRTÉNÉSZBŐL SZÓNOK

BOLGÁR DÁNIEL

Erős Vilmos:

Asszimiláció és retorika

Szabó István „A magyar asszimiláció” című munkájának rekonstrukciója

Csokonai Kiadó, Debrecen, 2005. 174 old., 950 Ft
(Csokonai Disputa Könyvek)

A sajtó alá rendező, Soós István mindjárt az első lapon a következő megjegyzéssel látja el a népiségtörténet klasszikusa, Mályusz Elemér által írt, de a szerző élete végéig íróasztalfiókban maradt, a középkori magyarságot népiségtörténeti szemszögből vizsgáló, eredetileg előadásként elhangzott szöveget: „A kéziratban szereplő »oláh–oláhság«, »tót–tóttság« népelnevezéseket »román–románság«-ra, illetve »szlovák–szlovákság«-ra változtattuk.”¹

Mit jelenthet e mozzanat? A közlőnek két választási lehetősége adódott. Az egyik eshetőség, hogy ő maga (látszólag) a háttérbe húzódik, és – a közölt szöveget forrásként felfogva – hagyja a szerzőt saját nyelvén beszélni. Nem így járt el, hanem a másikat választva egy (újra csak látszólag) apró módosítással élt, melynek okát nagyon is sejteni véljük: az „oláh” és a „tót” szavak jelenleg politikailag inkorrektek. Csakhogy bizonyítani kellene, ami legalábbis nem kétségen felüli, hogy e szavak a szöveg keletkezésének idején, azaz a két világháború között is ugyanebben a mezőben helyezkedtek el, vagy ellenkezőleg, hogy Mályusz nem tekintette-e az esetleges negatív konnotációkat a korabeli „politikai korrektség” elválaszthatatlan részének. A szerkesztő tehát ezzel a lépéssel a szöveget kiszakította szerzője idejéből, teréből (és diskurzusából), és áthelyezte saját idejébe, terébe (és diskurzusába). Tetejébe inntól kezdve lépése mindenképpen úgy értelmeződik, hogy a módosítással, azaz a „beteg” rész kimetszésével a saját diskurzusunk részévé tett szövegbe foglaltakat immár maga a történész/szerkesztő is vállalja.

Hogy mennyire hathatós eszköz a kényes kifejezések megváltoztatása a szerző és a kései befogadó létesítményének összemosására? Olyannyira, hogy

akár a plagizátor is erre a technikára támaszkodik. Elég, ha csak a jelen bírálóat elsődleges tárgyául szolgáló Szabó István-tanulmányhoz nyúlunk, melyet Somlyói Tóth Tibor mintegy negyven év múltán, tehát a nyolcvanas években saját neve alatt adott közre a *Valóság* 1984-es évfolyamában.² Somlyói Tóth a jelenséget persze éppen a fonákjáról ismeri fel, és állítja céljai szolgálatába: a „szerző” – pontosabban az a közlő, akinek immár úgy kellett alakítania a szöveget, hogy a gondolatmenet lehetőleg az övének lássék – mindössze stilisztikai módosításokat hajtott végre, továbbá felfrissítette az irodalomjegyzéket. Igazi „elterelő hadműveletet” csak egyetlenegy ponton hajtott végre: a Szabónál szereplő „oláh”, „tót” és „rác” jelzőt „románra”, „szlovákra” és „szerbre” cserélte.³

Még véletlenül sem kívánom azt állítani, hogy az eredeti szöveg rendületlen megőrzése volna az egyedül tudományos eljárás, a „szabadabb” kezelés pedig (eltekintve most a plágiumtól) tudománytalan. A különbség valójában abban áll, hogy az említett szerkesztő Mályusz művét és talán az egész népiségtörténet teljesítményét történetírásként kezelte. Azért tartotta fontosnak a szöveget, mert azokban a témákban, amelyekre a népiségtörténet szövegei referálnak, ma is releváns, ha nem feltétlenül érvényes is. Az eredeti megfogalmazáson örökdő megközelítésben viszont Mályusz műve és a népiségtörténet nem a történeti kutatás részeként, hanem tárgyaként tűnik fel. Vagyis például nem a középkori magyarok történetjének kutatásában lehetne hasznosítani ezeket a munkákat, hanem a népiségtörténet maga vizsgálandó, ami persze nem teszi szükségessé, hogy teljesen élettelenné tekintsük ezt az irányzatot, sőt ebben az esetben teendő igazán reflexió tárgyává a népiségtörténet és a jelen történetírásának viszonya.

A vizsgálandó mű maradéktalanul – és a recensens szerint nagyon is helyeselhetően – a történeti vizsgálat tárgyaként kezeli a népiségtörténetet, a jelen és a népiségtörténet időszakának történeti diskurzusa között diszkontinuitást tételez. Sőt végső soron értelmezhetjük Erős Vilmos könyvét úgy is, mint ami éppen azon különbség meghatározására törekszik, amely elválaszt minket, mai historikusokat tőlük, a népiségtörténészekétől.

Erős nem Mályusszal, hanem a népiségtörténet egy másik klasszikusával foglalkozik: a tucatneve miatt a „debreceni történész” epitheton ornanssal emlegetett, de különben teljesítménye alapján könyv-

1 ■ Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Szerk. Soós István. (Kisebbségkutatás könyvek). Lucidus, Bp., 2002. 9. old.

2 ■ Somlyói Tóth Tibor: *Asszimiláció hungarika. Valóság*, XXVII (1984), 12. szám, 34–47. old.

3 ■ 113–114. old.

nyen felismerhető Szabó István munkásságának azon vonulatát elemzi (illetve közöl idevágó szövegeket), melyek az asszimiláció problémáját tárgyalják. A kötet egy nagyobb vállalkozás első közzétett eredménye, hiszen – mint a bevezetőből megtudjuk – további három kötet várható az életműből és az életműről, melyekben többnyire kiadatlan és kevésbé ismert dolgozatok, levelek, illetve egyetemi előadások kapnak helyet, végül pedig Szabó életművének bibliográfiája.⁴

Az első kötet négy írást tartalmaz. Egy rövid bevezetőt Erőstől a szövegközlés szempontjairól, melyben megelőlegezi néhány következtetését is, hogy mindegy útmutatóul szolgáljon a következő, *A magyar asszimiláció* című Szabó István-tanulmány olvasásához, majd Erős analízise következik az előbbi műről, hogy végül érvelését egy újabb terjedelmes Szabó-dolgozat, a *Nemzetszemlélet és magyarságtudat* támassza alá. Összességében a kötet nagyobb részének Szabó István a szerzője, így némiképp túlzás, hogy a kiadó a címlapon Erőst tünteti fel szerzőként.

NÉPISÉGTÖRTÉNET ÉS AZ ASSZIMILÁCIÓ HISTÓRIÁJA

A könyvet megnyitó, de jelentőségét tekintve vitathatatlanul középponti tanulmány Szabó István *A magyar asszimiláció* című, 1943-ban a *Revue d'Histoire Comparée*-ben franciául megjelent írásának⁵ első magyar nyelvű közzététele (már ha nem számítjuk Somlyói Tóth Tibor „fáradozását” a „recepció” érdekében).⁶ A szélesebb szakmai közönség előtt nemhogy ez a tanulmány, de valószínűleg általában Szabó asszimilációs írásai is ismeretlenek, hiszen alig létezik róluk (legalábbis írásos) reflexió. Ezeket a munkákat ugyanis Szabó István közvetlenül az előtt alkotta meg, hogy a népiségtörténeti vizsgálódásoknak a második világháború után bealkonyult. Ezután – ha nem tévedek – 1977-ben tűnt fel először a szakirodalomban egyetlen megjegyzés erejéig Kóvér Györgynél,⁷ majd a kilencvenes években újraközölték a nagy művet, *A magyarság életrajzát*.⁸ Azóta az egyetemi olvasmányjegyzékeken gyakorta feltűnik, talán a szellemi érdeklődés sem csökken iránta (amint a népiségtörténet iránt sem), mégis: publikált elemzés egészen a kezünkben tartott kötetig egyetlenegy született (Gyáni Gábor egy cikkének részlete).⁹ A vállalkozás tehát hiányt pótol, és épp e hiány következtében szükséges, hogy ne maradjon el a tanulmány tartalmi ismertetése, hogy majd azután Erős Vilmos gondolatainak fényében értelmezhesük a szöveget.

„A legsürgősebb és legfontosabb feladat Magyarország utolsó négy évszázadi népesedés- és nemzetiégtörténete lehetne. Ez a seregszemle ugyanitt adatszerűen feltárná, hogy e nagy időszakban hol pusztult el a magyarság, hová és mikor telepedett be idegen eredetű lakosság s ugyanez felvilágosítást nyújtana, hogy a középkor végétől kezdve hogyan változtak a

nyelvhatárok, s hol és időnként milyen számú magyar népesség élt”¹⁰ – határozza meg Mályusz az egész irányzat alapvetésének tekinthető, *A népiség története* című cikkében a minimális programot. Éppen erre vállalkoznak Szabó István népiségtörténeti írásai. *A magyar asszimiláció* című tanulmány pedig ezen belül is a változást állítja a középpontba, azaz az egyik népből a másikba olvadást.

Szabó különbséget tesz „természetes erőkre hagyott” és „mesterséges eszközökkel célzatosan támogatott” asszimiláció között, melyek egyben korszakjelölők is. A XVIII. század végéig kizárólag a természetes asszimiláció érvényesült (leszámítva egy jelentéktelen középkori kivételt), azaz semmiféle külsődleges akarat nem irányult a beolvasztásra. A természetes asszimiláció időszakában számottevőnek tartott tényezők működését egy-egy lokális példán szemlélteti: a nagyobb tömeg nagyobb asszimilációs potenciálja (a kisebb nép tehát valószínű elszenvedője a nagyobb asszimilációs nyomásának), az asszimiláló és asszimilálandó nép földrajzi elhelyezkedésének ún. tagoltsága (minél tagolatlanabb az elhelyezkedés, azaz – kénytelenek vagyunk így mondani – minél kisebb egy nép kerület-terület aránya, annál valószínűtlenebb a beolvadás); a népi »hullám« interferenciája a vallásival, a társadalmi életformával (míg a nemesi életforma elmossa a népi elkülönülést, a paraszti megmerevíti azt), az életmóddal (értsd: foglalkozással), végül

4 ■ A második kötet már meg is jelent: Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok*. Szerk. Erős Vilmos. Lucidus, Bp., 2005.

5 ■ Szabó, Étienne: L'assimilation ethnique dans le Bassin des Carpathes avant 1918. *Revue d'Histoire Comparée*, XXI (1943), 3–4. szám.

6 ■ A plagizálást Erős – néhány idézet felhasználásával – meggyőzően bizonyítja. Az eset azonban a megbélyegzésen túlmenően is elgondolkodtató, hiszen a történeti diskurzus, sőt a diktatórikus kultúrpolitika természetéről is árulkodik. Rámutat tudniillik a paratextus despotikus hatalmára a jelentős textus felett, amely – mivel jelentéktelen szerző neve alatt jelent meg – teljesen visszhangtalan maradt még a történészek körében is. Ugyanezért a kultúrpolitika hálóján még egy ilyen „nagy hal” (tehát a preferált ideológiához egyáltalán nem illeszkedő tartalom) sem akadt fenn. – Vö. Gérard Noiriel: *Az Unvers Historique*. Egy történelmi könyvsorozat paratextusai tükrében (1970–1993). Ford. Szekeres András. In: uő: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományvá választól napjainkig*. Budapest, Napvilág, Bp., 2001. 315–343.

7 ■ Kóvér György: Felekezet és nemzetiség: az oroszországi értelmiség példája a századfordulón. *Történelmi Szemle*, 1977. 2. szám, 256. old.

8 ■ Szabó István: *A magyarság életrajza*. Magyar Történelmi Társulat könyvek 8. Magyar Történelmi Társulat [Bp., 1941].

9 ■ Gyáni Gábor: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. *Valóság*, XXXVI (1993), 4. szám, 20–21. old.

10 ■ Mályusz Elemér: A népiség története. In: Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1932.

11 ■ Pontatlan Erős egy helyen (Bevezetés. In: Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok*, 29. old.) felbukkanó „földrajzi környezet” kifejezése, mellyel a „földrajzi elhelyezkedés tagoltsága” tényezőt kívánja visszaadni.

12 ■ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Ms 3438/170.

13 ■ Lásd még e kijelentés megismétléseit: 7. és 76. old.; továbbá: Erős Vilmos: Bevezetés... 2005. 28. old.

a politikai kiváltságokkal.¹¹ Az államhatalom irányította mesterséges asszimiláció körében pedig – mely a XIX. századtól sem a beolvadás uralkodó formája, csupán a természetes asszimiláció mellett felbukkanó újszerű jelenség – az iskolapolitikát, a tervszerű széttelepítést és a beolvasztási célzatú társadalom- és gazdaságpolitikát találjuk (15–33. old.).

Erről az alapról elindulva vázolja Szabó az ezeréves (nemzeti) múlt népi történetét. Eszerint a honfoglaló magyarok egyfelől a Kárpát-medencében nem találtak jelentős őshonos(abb) népességet, kivéve egy nagyobb északnyugati szláv tömböt, mellyel az érintkezési vonalakat leszámítva nem keveredtek, míg az ország más tájain fellelt, jelentéktelen méretű szláv népesség maradéktalanul magyarra asszimilálódott. Ebből a konstellációból világosan következik, hogy érvénytelen az a felfogás, mely szerint csak a nemesség, tehát egy szűk réteg tekintendő a honfoglaló magyarok biológiai leszármazottjának, és a jobbágyok, azaz a nagy tömegek a leigázott szlávok sarjadékai – érvel Szabó. A középkor során jelentős területek lakossága nem volt ugyan magyar, ám ez inkább az addig lakatlan hegyvidéki területekre történő bevándorlást jelentette, nem pedig magyarok asszimilálását, míg a magyarok lakta területeken a bevándorlók asszimilálódtak a többséghez, ám ez a „mozgalom” sem volt nagy volumenű. A török hódítás Szabó értelmezése szerint rendkívüli módon pusztította a magyarokat, ez azonban nem beolvadás következménye volt, így ez az időszak sem mondható az asszimiláció korszakának – tekintve, hogy a Kárpát-medence népei között az asszimiláció egyrészt kölcsönös volt, másrészt ugyanúgy nem jelentős, mint a XVIII. századi „felbolydult méhkas” esetében. A XIX. században már a mesterséges asszimiláció tényezői is szerepet kaptak, azaz az asszimilálásra állami akarat irányult. Csakhogy ez a kíváncsi pusztá nyelváltást célzott meg, és az ezt megvalósítani hivatott iskolapolitika sem volt igazán hatékony, így nem is eredményezett beolvadást. A természetes asszimilációt irányító faktorok ráadásul éppen nem a hatalmi óhaj javára működtek, hiszen csupán a népszórványok és népszízigetek asszimilálódását hozták magukkal, azt is kölcsönösen, tehát nem feltétlenül magyar „nyereséggel”. Példátlanul hatékony volt azonban ugyanezen időszakban a városi keverőmedence mint az asszimiláció színhelye és oka, ami a

magyarság gyarapodását eredményezte (33–67. old.).
A KÉZIRAT JELENTÉSE: ELVÁLASZT VAGY EGYBEMOS?

Erős Vilmos gondolatmenetét *A magyar asszimiláció* című írásról, némiképp erőszakoltan, két elemre egyszerűsíthetjük: elsőként Szabó István szóhasználatának historiográfiai kereteiről, illetve fogalmainak jelentéséről ad elemzést, majd azt tárgyalja, miféle előfeltevések húzódnak meg Szabó fogalmai és általában történetírása mögött.

A cikk eredetileg franciául jelent meg a Teleki Intézet *Revue d'Histoire Comparée* című folyóiratában, ám az Erős által közölt magyar szöveg nem ennek a fordítása, hanem Szabó eredeti kéziratát veszi figyelembe.¹² Ezen a kézíraton azonban ott szerepelnek a *Revue* szerkesztőjének módosításai is. E megjegyzésekre alapozódik Erős igazi *trouville*-ja: arra mutat rá, hogy a módosítások perdöntő jelentőségűek, koncepcionális jellegűek, és céljuk az, hogy Szabó felfogásával ellenkező fogalmi keretbe foglalják, illetve egy másik geopolitikai nézőpont számára is emészthetővé tegyék gondolatmenetét.

A lényeges változtatások a következők: a szerkesztő meghúzta a jegyzeteket, eltüntetve vagy visszaszorítva a hivatkozást minden „barna gyanús” tudományos irányzat eredményeire; a francia szemszögből kényes bretonkérdés felemlítése és Trianon igazságtalanságának leszögezése szintén eltűnt; és legfőképpen, amikor Szabó népről beszél, akkor „a Teleki Intézet munkatársai ezt következetesen kijavították nemzetre, s magyarság, Magyarország helyett – szintén következetesen – Kárpáti Medencéről szóltak” (83. old.).¹³ Erős értelmezésében a szerkesztői változtatásokat is tartalmazó kéziratlapok ettől fogva olyan tanújelek, melyek egyedülálló módon teszik lehetővé két különböző fogalomkészlet, nézetrendszer, sőt ha tetszik, paradigma viszonyának vizsgálatát, mivel egyszerre jelenítik meg mindkettőt.

Mi a változtatások magyarázata, illetve mit magyaráznak a változtatások? Erős azt a historiográfiai kontextust vázolja, amelyikben Szabó kézírata akkor kapott jelentést, amikor a szerző továbbította a szerkesztőségnek. A folyóirat szerkesztőgárdája és a Teleki Intézet munkatársai (pl. Kosáry Domokos, Benda Kálmán) kétségtelenül köthetők Szekfű Gyula irányvonalához. Márpedig Szekfű és köre a nemzet történelmének alatt elsősorban az állam történetét értette,

feltéve persze, hogy az a bizonyos állam az úgynevezett nagymagyar szempont megtestesítője. Ilyenformán e politikai nemzet koncepciója nem implikálta, hogy a nemzet tagjai – legalábbis azonnal – egyazon etnikai kötődéssel rendelkezzenek. Eppen erre a népeket átfogó politikai nemzetre utalnak a következő szerkesztői módosítások: a Kosáry Domokos által alkotott „Kárpáti Medence” terminus, sőt egyáltalán a „nemzet”. Ezzel párhuzamosan Erős dokumentálni tudja Szekfű és tanítványai, valamint Szabó viszonyában a recenziók és a levelezés szintjén – a kölcsönös elismerés némely jele mellett – a folytonos ütközést éppen a nemzet és a nép történetének kérdései kapcsán. Szabó István felfogása ugyanis – Erős korántsem meglepő meglátása szerint – Mályusz Elemerhez kötődik, azaz a népi nemzet koncepcióján nyugszik, és ilyenként Szabó munkája a népiségtörténet irányzatához sorolható.

Mit takar a népi nemzet fogalma? A kötet függelékében olvashatjuk Szabó István *Nemzetsemlélet és magyarságtudat* című cikksorozatát, mely a *Sorsunkban* jelent meg 1943–44-ben (illetve azóta 2005-ben, azaz egyetlen éven belül Erős Vilmos három különböző helyen is közölte).¹⁴ A tanulmány három, időben elválo nemzetsemléletet különít el: elsőként a rendi nemzetfogalmat, melyben a nemesek összesség alkotja a natiót; majd a XIX. századot a magyar politikai nemzet konstruálásának koraként mutatja be, ahol a magyar nemzethez tartozás az állampolgárságon alapszik (ez ugyebár közel áll Szekfű megközelítéséhez); végül a trianoni Magyarországhoz köti a népi nemzet koncepcióját, melyben a nemzeti közösség az etnikai/népivel azonos. Ez utóbbit Szabó szerint kifejezett formájában Mályusz alkotta meg (bár részben a népiek mozgalma, sőt maga Szekfű is használta), illetve helyesebb azt mondani, hogy felfedezte, tudatosította ezt a különben mindig is létező közösséget, mely – Szabó nem hagy efelől kétséget – a legmagasabbrendű kerete immár például a közügyekről való gondolkodásnak vagy éppen a történelem elbeszélésének. Ezt a tanulmányt joggal tekinti tehát Erős nyílt deklarációnak a „nemzet mint etnikai közösség” Mályusz-féle felfogása mellett.

Ha röviden akarjuk összefoglalni a különbséget Szekfű és a népiségtörténet alapállása között, elég, ha csak két könyvcímet említünk: Szekfű egyik munkája *A magyar állam életrajza*, míg Szabó szintézisének címe *A magyarság életrajza*. Innen pedig már érthető, hogy a *Revue* szerkesztésében és a Teleki Intézet Történettudományi Intézetében vezető szereppel bíró, nyugatos politikai tájékozódású Szekfű-tanítványok Szabó munkáját csakis úgy engedték megjelenni, hogy ráhúzták a szerzőtől idegen nézetrendszerük terminus technicusait.¹⁵ Így vált a kézirat két összeegyeztethetetlen felfogás találkozási pontjává.

Az okfejtés támogatásához a recenzens csupán egyetlen apró észrevétellel járulhat hozzá: a más kéziratokkal való összevetés azt mutatja, hogy a Szabó írását „javító” szerkesztő kézírása minden bizonnyal

Benda Kálmáné, tehát valóban Szekfű tanítványáról van szó. A következőkben azonban már kizárólag olyan mozzanatokra kívánom felhívni a figyelmet, amelyek gyengítik Erős Vilmos érvelésének meggyőző erejét. Úgy gondolom ugyanis, hogy amennyiben szorososan a kéziratlapokra fordítjuk figyelmünket, akkor azok nem igazolják a két tudományos irányzat kibékíthetetlen ellentétét.

Bár nem gondolom, hogy sokat számítanának a recenziókban gyakran vég nélkül citált apró tévedések, elírások, jelen esetben forrásközlést is tartalmazó kötetéről van szó, így elengedhetetlen a pontosság – már csak azért is, mert nem tudhatjuk, hogy egy másik kor másik történésze mi célból kívánja majd használni a szöveget. Erős közlése alapvetően megfelel ennek az igénynek,¹⁶ de egy melléfvetása mindenképpen súlyos, mert saját eszmefuttatása szempontjából is kritikus ponton történik. A jelen kötetben 49. számot kapó végjegyzetet Erős Vilmos szögletes zárójelben közli (10.; 71. old.), mivel „ez a láb[?] – B. D.] jegyzet eredetileg szintén nem szerepel Szabó szövegében”, azaz szerkesztői betoldásról van szó. Ez a jegyzet Mályusz középkori nemzetiségpolitikáról szóló munkáira hivatkozik, és jelzi, hogy a főszövegben foglalt álláspont ellenkezik Mályuszéval, azaz újabb bizonyítékot tartunk a kezünkben arra, hogy a szerkesztők mintegy Mályusz és a népiségtörténet ellenében olvassák a szöveget, miközben az is látható, hogy Szabó még ellenkező véleménye dacára sem vitatta nyíltan Mályusz eredményeit. Csakhogy, ha megkeressük a kéziratban a megfelelő szakaszt, akkor azt kell konstatálnunk, hogy ezt a jegyzetet valóban bizony Szabó István írógépe jegyezte a lapra, és Benda Kálmán ceruzája csak módosította a jegyzet szövegét (e módosítást Erős egyáltalán nem közli), és ő csak annyival fogalmazott élesebben a szerzőnél, hogy a vélemények eltérése helyett ellenkezésükről beszélt. Úgy fest, hogy Szabó nem kívánta

14 ■ Az itt tárgyalt kötetten kívül a *Kisebbségkutatás* 2004. 4. és 2005. 1. számában, két részletben, illetve Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok*. 161–208. old.

15 ■ Kicsit tovább vizsgálódva a szövegben felvethető még az is, hogy a szerkesztő a „szász” és a „svábság” szót többször is „németre” módosítja. Ezt némi fantáziával – és a *Revue* nyugati szakmai és politikai tájékozódásának figyelembevételével – értelmezhetjük úgy is, hogy a betoldó a szász/sváb/német asszociációs lehetőségekre „játszik rá”, így az aktuális német, sőt náci veszélyt mintegy történetileg vezeteli elő.

16 ■ Egy tévesztés azonban mégiscsak bosszantó, mert éppen az egyik „következtesen” átirí fogalomhoz kötődik: a szerkesztő „az »ország« kifejezést »a Medencé«-re változtatta” (25. lap), és nem az Erős jelezte „Kárpáti Medencére” (39. old.). – A 34. oldalon Werbőczy Tripartitumának forrásaiként „XVIII. századi krónikák” vannak feltüntetve, míg a kéziratban természetesen „XIII. század” szerepel (21. lap). – Rendkívül furcsállom továbbá, hogy Erős saját korábbi munkáira rendre csupán hozzávetőleg hivatkozik, azaz oldalszámot sosem ad meg.

17 ■ 15–16. kéziratlap.

18 ■ Egyszer pedig azt állítja Erős, hogy „Szabó munkáját csak a jelzett alapvető korrekciókkal közölték” (107. old.).

19 ■ Szabó: *L'assimilation*, 279. old.

20 ■ 68., 50. kéziratlap; Szabó: *L'assimilation*, 279. old.

(maradékalanul) eljátszani a neki rendelt szerepet. És a szerkesztő? Idéztük már fentebb Erős bizonyos legfontosabb megállapítását, hogy a két kulcsszó átírása konzekvensen történt. Pedig erről szó sincs, sőt ez a téves kijelentés a kötet messze legsúlyosabb gyengesége. A recenzens csak a nép/nemzet csere kapcsán vizsgálta át szisztematikusan a szöveget, és kijelentheti, hogy nem egyszerűen szerkesztői következetlenségről van szó, hanem valósággal burjánzik a „népi szóhasználat” az átformált szövegben is, és minden bizonnyal többször fordul elő a „népi” eredeti formájában, mint ahányszor átalakul. Csak egy példa a szerkesztő módosította szövegből, mely azt is megmutatja, hogy igazából a Magyarországra, országra, illetve Kárpáti Medencére cserélés sem szabályszerű: „A népi [!] különvalóság tudata, amely a népeket [!] egymás számára idegenné, sőt sokszor gyűlöletessé teszi, az élet természetes jelensége s ennek a népet [!] megtartó ereje csak növekedett azzal, hogy a fejlődés magasabb fokain a népnek [!] ösztönösen táplált tervszerűen is fejlesztették és erősítették [sic!]. A népiség [!] fejlett tudata egyenesen népijelleg [!] megtartására és az asszimiláció elhárítására indította hordozóit. Ilyen világos tudattal pedig Magyarországon [!] az ország [!] nem magyar népelemei [!] között a XIX. századi nacionalizmus áramlata előtt is találkozhatunk...” (28–29. old.)¹⁷

Világos, hogy a szerkesztő sem a rárótt szerepet játsza. De egyáltalán tekinthető-e Szekfű pusztá szócsovének? Benda Kálmán a következő betoldást teszi: Szabó „a beáramló zsidóságról” szól, amit ő „a nagyrészt Galiciából beáramló zsidóságra” változtat (62. old.). Ez az úgymond tényszerű közlés – éppúgy, mint az összes többi tény – nem magában álló, nem elemi természetű, hanem felidéz egy beszédmódot, mi több, egy kerek elbeszélést. A felidézett elbeszélésnek pedig talán leghatásosabb megfogalmazása Szekfű Gyula *Három nemzedékének A zsidóság szerepe és Budapest kultúrája* című fejezete, melyben a szerző a nagyvárosi tömegkultúra, sőt egyáltalán a modernitás minden el-
lentmondásának okozóját a szerinte csupán külsőleg asszimilálódott zsidóság „galiciáságában” véli fellelni. Nem kívánok most arra kitérni, hogy ez a betoldás mennyiben váratlan ahhoz képest, hogy Erős és az egész honi historiográfiai diskurzus milyen politikai alapállást tulajdonít ezen időszakban a népiségtörténetnek, illetve a Szekfűhöz közel állóknak. Csakis annyi fontos most nekünk, hogy – Erős Vilmos szerint – a húszas évekhez képest a harmincas évek második felére Szekfű nézetei gyökeresen megváltoztak, „ekkor ugyanis a XIX. századi asszimilációt nem tartotta káros jelenségnek”, sőt e kérdésben „pozitív álláspontot foglalt el” (103–104. old.). Ebből az adódnék, hogy Benda egyáltalán „nem tartott lépést” a mesterrel, nem egyszerű szócso volt, hisz a zsidó asszimilációval kapcsolatban a mester már korábban feladott álláspontját reprodukálta, mely lényegileg azonos azzal, amelyiket – ahogy újra csak Erőstől értesülünk róla – Szabó és a népiségtörténet képviselt e tárgykörben

(104–105. old.).

Még mindig fennmarad azonban az a lehetőség, hogy Benda Kálmán egyedül áll véleményével, és a szerkesztőség egésze maradékalanul teljesíti Erős „elvárásait”, így például teljesen konzekvenssé teszi a fogalmak használatát a végül publikált szövegben. Itt ütközünk Erős Vilmos tanulmányának másik súlyos baklövésébe: a szövegváltozatokat úgy tekinti, mint amelyeknek (pontosabban létrehozóiknak) célja pusztán a kéziratlapokon való megjelenés, noha magától értetődik, hogy a szerkesztési folyamat valódi és egyetlen tétje a nyomtatásban megjelenő szöveg mibenléte. Erős ennél fogva tudomást sem vesz a tanulmány franciául megjelent változatáról, pontosabban egy-két helyen utal a francia kiadásra, ott, ahol azt illeszkedni véli véleményéhez (72., 110., 106. old.),¹⁸ azaz úgy kíván elemezni egy folyamatot, hogy nem kíváncsi a végkimenetelére, szerző és szerkesztő végső konszenzusára. Pedig egyáltalán nem érdektelen akár csak a címét megvizsgálni. Már a kézíraton megjelenik egy címjavaslat a szerkesztő ceruzájából: *L’assimilation et les peuples du Bassin Carpathique*, azaz nemhogy a „népi szóhasználat” eltüntetése törekszik, de egyenesen kezdeményezően lép fel a szerkesztő: ezt alkalmazza ott is, ahol a szerző nem élt vele (hiszen a kézirat eredeti címe csupán *A magyar asszimiláció*). A cím publikált változatában a szerkesztő Szabóéénál „népibb” szóhasználatra jutott érvényre, csak kicsit tudományosabb/tudományoskodóbb lett a fogalmazás, sőt a Kárpáti Medence terminust is feladták a szokott forma kedvéért: *L’assimilation ethnique dans le Bassin des Carpathes avant 1918*.¹⁹ Az Erős által a közlésből – sajnos – elhagyott térképek is „carte ethnique”-ként szerepelnek. Sőt a kézíraton feltüntetett változtatások sem feltétlenül jelentek meg a nyomtatott szövegben. A mindjárt az első lábjegyzetben „nemzetre” „javított” „nép” a *Revue*-ben visszaalakul „ethnique”-ké.²⁰ Talán ennyi is elég ahhoz, hogy belássuk: a kézirat és a publikált tanulmány nem azonos, és a szóhasználat – ha lehet – még kevésbé következetes.

Eddig egy „filologizálóbb”, ahogy mondani szokták forrásközeli kiindulással igyekeztünk hasonlóságokká szelídíteni a Szabó–Mályusz és Benda–Szekfű egybevághóságokat, illetve cáfolni azt a tételt, hogy a szóhasználat elemzése egyértelműen kulcsot ad a szövegváltoztatások értelmének feltáráshoz, mivel maga a szóhasználat sem egyértelmű, végül rá kívántunk mutatni, hogy Erős Vilmos nem azt a textust vizsgálta, amelyiknek tétje van. E megfontolások alapján sokkal ésszerűbb az az interpretáció, hogy a szóhasználat vegyessé tétele zajlik a szemünk előtt. Ebből következik, hogy a módosítások nem egy – a szerzőtől idegen – paradigma szövegbe/szövegbe implantálására, valamint a másik paradigma szakki-fejzéseinek kizárására irányultak, hanem pontosan arra, hogy a két terminológiát megfeleltessék egymásnak, és ekvivalenciákat hozzanak létre köztük (pl. „nép” és „nemzet” között). Meglepőnek tűnhet, de logikus, hogy ez egyenlőtlen kapcsolatot feltételez a

két irányzat között, és az előny a *Revue* körül tömörülő historikusok jobb intézményi pozíciója ellenére is a népiségtörténet javára mutatkozik, mivel néhány szó felcserélése ellenére a szöveg egészen vitathatatlanul Szabó István uralkodik. Az újonnan bevezetett terminusok ugyanis szükségképp az általa alkotott kontextusban nyerik el értelmüket, és ez így lenne még akkor is, ha teljesen következetes és teljes lett volna a szerkesztői átalakítás: a „nemzet” szó önmagában semmiképpen sem hozná magával a szövegbe a nemzet (szekfűi) fogalmát, hanem az adott kontextusban a nép (szabói/mályuszi) fogalmára utalna.

Összességében úgy találom, hogy Erős Vilmosnak a szöveg változásairól alkotott értelmezése nem megingathatatlan alap különben fontos és üdvözlendő vállalkozásához: Szabó művének dekonstruálásához.

ASSZIMILÁCIÓ ÉS RETORIKA

Mert – noha csak a tanulmány végére derül ki – Erős a dekonstrukció, mondhatni, a leleplezés igényével lép fel, hiszen – mint mondja – Szabó munkáinak igazi értelmezését csak a mögöttük meghúzódó célok, motívumok, szándékok felderítése teszi lehetővé. Feltárásuk pedig nem jelent mást, mint „a Foucault és Ricoeur, de akár Hayden White, Reinhart Koselleck által is alapvetőnek tekintett hatalmi viszonyok és identifikációs technikák” vizsgálatát (112. old.). Részleteket csak Koselleck gondolatainak importálásáról tudunk meg, mivel Erős jelzi, lehetőséget lát arra, hogy aszimmetrikus ellenfogalmakként elemezze a népi nemzetet és a politikai nemzetet. Ha felütjük Koselleck idevágó tanulmányát, akkor azonban mindjárt az elején a következő definíciót találjuk: „A történelem ily módon számtalan, a kölcsönös elismerés kizárására irányuló ellenfogalmat ismer. Az öndefinícióból magából az idegen olyan meghatározása következik, amely nyelvi kifosztást jelent, gyakorlatilag pedig felér egy rablással. Ekkor beszélünk aszimmetrikus ellenfogalmakról. Ezek ellentéte egyenlőtlen szembenállást fejez ki.”²¹ Sajnos világos azonban, hogy a népi nemzet – politikai nemzet dichotómia esetében a két fogalom egyike sem szerepelt önnevezésként, vagy csak a legritkább esetben, és a fogalompár eleve nem is alkalmas a „mi” és az „idegenek” elhatárolására, mivel a két halmaznak itt metszete van, sőt a népi nemzet részhalmaz a politikainak. Ha a fogalmakat önkényesen népi nemzetfogalmat valló történészekre és politikai nemzetfogalmat valló történészekre változtatjuk, akkor sem jutottunk közelebb a megoldáshoz, mert ez a fogalompár éppúgy neutrális, mint az előbbi, azaz nyelvi szinten semmilyen becsmérő vonása sincs, így nem is lehet közvetlenül átvinni a politikai nyelvbe, márpedig éppen ez lenne az aszimmetrikus ellenfogalmak funkciója.²² Ezek után nem vagyunk meggyőződve róla, hogy Erős célja a Koselleckre – vagy a többiekre – való hivatkozással nem pusztán az-e, hogy tekintélyi támasztékot állítson – e tekintélyektől voltaképpen füg-

getlen – gondolatai mellé.

De tekintünk el ettől a sejtéstől, és nézzük meg, miként kísérli meg Erős Vilmos „leleplezni” Szabó történetírását. Mindenekelőtt sorra veszi Szabó tanulmányának eredményeit nagyjából úgy, ahogy fentebb összefoglaltuk az írást. Mint hangsúlyozza, Szabó szerint a honfoglaló magyarok nem találtak a Kárpát-medencében számottevő szláv néptömeget, következésképp nincs létjogosultsága annak a tételnek, hogy a magyarokat csak a későbbi nemesi elit tekinthetné joggal az ősének, valójában a köznép is a honfoglalók leszármazottja. Az ezt követő évszázadok természetes asszimilációja nem volt oly jelentős, hogy komolyan érintette volna a magyarság népi alkatát, míg „a 19. században történt ugyan jelentékeny mesterséges asszimiláció, ez azonban a magyarság, a magyar népiség hanyatlását is jelentette, és mesterséges-felületes volta nyilvánvalóvá vált a háború után, amikor tömegesen adták fel a csak nyelvükben magyarrá váltak nemzetiségüket” (106–107. old.). Erős nézete szerint tehát Szabó azért vélekedik így, hogy megmutathassa: nem volt komoly asszimiláció, vagyis a magyar népi nemzet mindmáig (Szabó koráig) vérségi értelemben változatlan. Szabó előfeltevése tehát az, hogy az igencsak barnás árnyalátú német *Volksgeschicht*től átvett „népi nemzet” fogalom a történelemnek nem változója, hanem konstans tényezője. Ezért nevezi Erős Szabó asszimilációs munkáit olykor preconcepciózusnak, olykor ideologikusnak, legtöbbször pedig retorikusnak.

A „leleplezés” eredményét Erős végül arra használja, hogy szembeszálljon két különböző Szabó István-értelmezéssel. Az egyik Szabó tanítványainak köréhez köthető, amely a mesterben a *par excellence* empirista, „forrástisztelő” történetst látja. Egyetértve Erős kritikájával, ehhez még annyit tennék hozzá, hogy ugyanakkor a tanítványok egyben azok is, akik – egyébként pályafutásukat tekintve ugyancsak érthető módon – igyekeznek a parasztságtörténész Szabó Istvánt előtérbe állítani, míg a népiségtörténészlől többnyire megelégednek, illetőleg kerülik az emlékeztetést erre. A másik kritizált álláspont Gyáni Gáboré, aki (Szekfűhöz képest) pozitívabbnak értékeli Szabó asszimiláció-felfogását, pedig – mint Erős igazolja – „szó sincsen arról, hogy Szabó a 19. századi asszimiláció jelenségeivel szemben valaminő értékmentességet, netán tudományos objektivitást képvi-

21 ■ Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. In: uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Szabó Márton ford. Atlantisz, Bp., 2003. 243. old.

22 ■ Koselleck: *i. m.* 241–244. old. – Megismétli ezt a félreértést Erős Vilmos: Látomás és indulat a szekfűológiában. (Válasz Miskolczy Ambrusnak). *Aetas*, XIX. évf., 3–4. szám, 315. old.

23 ■ Kérdés persze, hogy akkor mit keres egy ilyen dolgot az Hayden White pozitív példaként.

24 ■ Ettől függetlenül persze még joggal vélheti úgy, hogy „magyarságunk ma is sokkal magyarabb, miként némelyek [...] megállapítani szokták”. (100. old.)

25 ■ Mályusz: A népiség története. 240. old.

sel”, sőt éppenséggel „kételkedéssel és kritikusan szemléli” őket. Gyáni Gábor szóban forgó írásában azonban semmilyen érdeklődést nem mutat Szabónak az asszimilációval szembeni attitűdjé iránt, az objektivitás mércéjének sem kívánja beállítani munkáit, sőt még kutatásainak eredményei sem érdeklik. Csakis módszere és fogalmai, még hozzá mindenekelőtt a mesterséges (tehát állami, politikai) és a természetes (azaz voltaképp társadalmi, a mindennapokban zajló) asszimiláció megkülönböztetése, ami nézete szerint megnyitotta az utat az asszimiláció társadalomtörténeti tárgyalása előtt.

De mit ér maga a leleplezés? Egyáltalán mit jelent az, hogy Szabó művei retorikusak? Egy pillanatra fogadjuk el azon hagyományos történeti értelmezést, amelyik a retorikusságot valamilyen rossz, megengedhetetlen dolognak tekint, annál is inkább, mivel úgy tetszik, Erős többnyire ilyesformán gondolkodik róla.²³ Ez, ugyebár, azt takarná, hogy a historikus ahelyett, hogy betartaná a tárgyilagos kutatás szabályait, szónoki fogásokat vet be, hogy az általa már előzetesen helyesnek tételezett eredményre jusson. Ha így értjük a retorikusságot, akkor Erős érvelésének két hibája is van.

Egyrészt nyilvánvaló ugyanis, hogy ebben az esetben nem elegendő csak az eredményeket ismertetni, vagy éppen egy másik, ellenkező eredményre jutó tanulmányt felhozni (ahogyan Erős Kristó Gyula egyik írását felvonultatja Szabó azon következtetésével szemben, hogy a honfoglalás idején nem voltak a Kárpát-medencében jelentős szláv tömegek). Ezekből ugyanis még nem következhet, hogy az eredményeket nem egy teljesen objektív kutatás során nyerte a szerző. Erősnek azt is meg kellene mutatnia, hol bicsaklik meg az empirikus vizsgálat, és hol lép be Szabó képzelete.

Másrészt viszont Erőst az eredmények ismertetésében is pontatlannak érzem, és ha kiigazítjuk, akkor kiderül, hogy Szabó következtetései korántsem illeszkednek olyan maradéktalanul feltételezett prekonceptiójához, sőt munkája inkább bátor és többé-kevésbé következetes szembenézés a magára vállalt irányzat, a népiségtörténet egy komoly buktatójával. Idéztük már Erős Vilmos szavait arról, hogy mit gondolt Szabó a XIX. századi asszimilációról: ekkor jelentékeny volt a beolvadási mozgalom (különösen a városokban), ám ez csak mesterséges, tehát nem igazi, felületes asszimiláció volt, így érthető, hogy az első világháború utáni korszakban ezek az „asszimiláltak” feladták pusztán nyelvi magyarságukat, a magyar népi alkat újra csak érintetlen maradt. Szabó azonban másra mond. Valóban jelentékenynek nevezi a XIX. századi asszimilációt, amely szinte kirekesztőleg a városi társadalom saját természetéből veszi eredetét, csak hogy ezt a városi asszimilációt Szabó egyáltalán nem a mesterséges asszimilációhoz sorolja. Erőst nyilván az téveszti meg, hogy Szabó a XIX. századot a mesterséges asszimiláció korának nevezi, és a városi beolvadás pontosan ekkorra esik. Ám, mint mondja,

„amikor Magyarország történetében az 1790. év óta eltelt kort a mesterséges asszimiláció korának nevezük, nem azt fejezzük ki, hogy az ebben a korban végbement asszimiláció mesterséges úton előidézett asszimiláció volt, hanem csupán azt, hogy míg előzőleg a magyar asszimiláció – mind a magyarság oldalán, mind vele szemben – csak a természetes fejlődés eredménye volt, 1790 óta számolnunk kell mesterséges tényezők szerepével is” (33. old.). Amikor pedig a városi asszimilációt mutatja be, egyetlen szóval sem állítja, hogy az mesterséges lenne, hanem éppen azt mondja, hogy „a városok a maguk népességtömegével, mozgékony iparos, kereskedő és szellemi rétegével, a kölcsönös társadalmi hatásokra a falunál később életformájával az asszimilációnak más helyeken is rendszerint gócpontjai szoktak lenni, a modern városok pedig nyitott kapuikkal és messze sugárzó vonzó hatásukkal valóságos keverő medencék, melyekben a népi kiegyenlítődés hatékony tényezői működnek” (61. old.). Ha figyelmesen olvassuk a szövegrészt, a természetes asszimiláció több faktorára ismerhetünk rá: az életmódra, az életformára, a népek elhelyezkedésének tagoltságára és a tömeg asszimilációs nyomóerejére.

Raadásul Szabó látványosan elválasztja egymástól a XIX. századi városi és mesterséges asszimilációt, hisz külön pontban tárgyalja őket, és arra sincs utalás, hogy a háború utáni népi visszarendeződés kifejezetten a városok által asszimiláltakat érintené. Igaz, később szóba kerül a városok iskolaközponti szerepe is, de akkor is az iskoláról és nem az iskolapolitikáról van szó. Ha tehát értelmezésünk helyes, akkor mégis volt számottevő természetes asszimiláció a magyar etnikum történetében, azaz Szabó végül beismeri, hogy (a különben szerintem is létező) reménye nem igazolódott: a népi nemzet nem állandó tényezője a történelem folyamának.²⁴

Ennek fényében sokkal hatásosabbnak tűnik számomra egy olyan értelmezést adni *A magyar asszimiláció* című cikkről, mely nem egyszerűen azt hangsúlyozza, hogy az a *Volks-geschichte* és a népiségtörténet népi nemzet fogalmát használja, hanem hogy éppen annak érvényességét teszteli. Mályusz programja ugyanis tartalmaz két ütköző fogalmat: a nép vagy kifejelet formájában a népi nemzet koncepcióját az egyik oldalon (mely kétségkívül a vérségi leszármazási egyöntetűséget tekinti a közösség cementjének), az asszimilációét a másikon, hiszen Mályusz már a kezdetkor *par excellence* népiségtörténeti témának kiáltja ki a népiség „más népek beolvadásával bekövetkező [...] változásait”.²⁵ Márpedig a nép vérségi leszármazási egysége értelemszerűen megbomlik, ha közben más népeket asszimilál. Szabó ezzel az ellentmondással a következőképpen néz szembe: időlegesen fogalmilag megkettőzi a népi nemzetet, azaz megalkot egy teljességgel történelem nélküli, mert időben változatlan, tisztán – saját kifejezését használva – vérségit; valamint egy attól – konceptuálisan – tökéletesen elszakadó tudatit, melyet az asszimiláció jelensége folyamatosan újradefi-

niál. Szabó tehát az asszimiláció történetét kívánja feltárni, hogy végül a kapott képletet összevethesse a vérségi kötelék állandóságával.²⁶ Az eredmény Szabó számára kétségkívül csalódás: noha többnyire nem volt jelentékeny a beolvadás, de egy ponton, a városi asszimilációban mégis visszafordíthatatlanul elválíék egymástól a tudati és a vérségi népi nemzet. Ebből pedig az következik, hogy többé nem lehet azzal próbálkozni, hogy a népiségtörténeti paradigma mentén írjuk meg a (népi) nemzeti történelmet. Nem lehet ugyanis immár többes szám első személyű történelemként elővezetni, mert a mai magyarok már lényegileg különböznek az egykori magyaroktól. Többé nem lehet ugyanazon közösség részének tekinteni azt, aki ír, akiről ír és akinek ír. Hogy számot vetett-e Szabó ezzel? Természetesen magyarázhatja a politikai klíma megváltozása is, de azért mindenképpen megjegyezném, hogy Szabó István *A magyar asszimiláció* 1944-es megjelenése után soha többet nem írt népiségtörténeti jellegű munkát. Későbbi művei többnyire parasztságtörténetinek mondhatók,²⁷ és bizony ez sem megmagyarázhatatlan, hisz az is következhet az előbbiekből, hogy a városi asszimiláció miatt most már a parasztság körébe szorult vissza az „eredeti” magyar népiség.

De mit látunk akkor, ha a retorikusságot nem tartjuk megengedhetlennak, hanem a történetírói munka elkerülhetetlen, sőt nem is elkerülendő részeként fogjuk fel? Erős szövegében erre is van néhány halvány utalás. Ám a leleplezés ezt alapul véve sem meggyőző, hiszen az eredmények ismertetése ekkor sem igazolhatja a tételt, ahhoz valamiféle retorikai elemzésre volna szükség. Például annak vizsgálatára, miképp hoz létre jelentést Szabó a szöveg megformálásával. Itt hívnam fel a figyelmet néhány fontosnak tetsző trópusra. Induljunk ki abból, hogy a népi nemzet természetesen nem olyasmi, amit egy az egyben megtalálunk a forrásokban: a történésznek kell megfoghatóvá tennie, látatnia. Ugyanakkor fogadjuk most el különösebb kifejtés nélkül, hogy Szabó az asszimilációt mindenekelőtt térben gondolja el. Hogyan jeleníti meg a népi nemzet(ek)et térben? Az egész gondolatmenet mestermetaforáját keresve azt mondhatjuk, hogy Szabó nem egyszerűen térben, mint inkább *térképen* képzelte el az asszimiláció működését. Néhány példa: „Itt [ti. Ugocsa megyében] a magyarság egységes *népi színképére* ekkor még csak négy magyar helysére rátelepülő szász vendégek *rajzoltak* idegen *faltot*.”²⁸ Vagy éppen a török hódítás idejére vonatkoztatva: „A feltámadó új ország *térképén* e rá *vidékek és foltok* jelentik az első új *színt*.”²⁹ A XVIII. századról: „Az Alföld *magyar színe* azonban ekkor még nem olyan egységes, mint a török hódítás előtt volt.”³⁰ Megint másutt: „A kisebb szórványok, különösen pedig a városok azok a nemzetiségi *foltok*, amelyek a magyar népterület övezetén belül fokozatosan, részben, vagy teljesen magyar *színre váltódtak*.” (64. old., kiemelések mindvégig tőlem – B. D.) Világos, hogy a mestermetafora alá rendelve két további azonosítással van dolgunk: a térképre *rajzolt folttal és színnel*. Mindkét szókép a népi nemzet(ek)

metaforája, csak más-más aspektusát jeleníti meg. A folt a nép térbeli kiterjedését jelzi, a szín pedig azt, hogy mely etnikumhoz tartozik a terület. Ezek a metaforák ugyanakkor lényeges konnotációkat kölcsönöznek a népi nemzet fogalmának, vagy képesek ezeket a mellékértelmeket megjeleníteni, s éppen ezáltal játszanak döntő szerepet az elbeszélés jelentésének megalkotásában: A foltok népi tudat alapján történő beszínezése – kizárólagossága folytán – az etnikai identitást emeli az önazonosság hierarchiájának az élére, és ez alá sorol be vagy tüntet teljesen el minden egyéb vonást. Így lesz valaki kizárólag oláh, tót, magyar stb., és ez teszi lehetővé azt is, hogy mindennemű interetnikus kapcsolat az asszimiláció keretében nyerhesse el értelmét. A térképi folt metaforája pedig etnikai zárttságot, egybefüggőséget, valamint egyöntetűséget, megszakíthatatlanságot implikál. Az asszimiláció pedig értelemszerűen ezen egybefüggő és egyszínű foltok határain, a „népi vonalakon” végbemenő változás, a foltok kiterjeszkedése vagy visszahúzódása. Miként segítette ez Szabót hozzá, hogy kizárhassa a magyarok történetéből az asszimilációt, vagy hogy legalábbis olyan jelentéktelenként mutathassa be? Úgy, hogy a láttatás ilyen nyelvi eszközei csak a határokra szorítókozó kölcsönös „cserélődést” vagy legfeljebb a körülzárt apró foltok, úgynevezett népszigetek felszámolódását engedik meg.

Összességében úgy vélem, Erős munkája üdvözlendő kísérlet arra, hogy historiográfiai (és ne történelmi) nézőpontból értsük meg a mára menthetetlenül idegenné vált népiségtörténetet, illetve annak egyik legjelentősebb teljesítményét. Az is kétségtelen, hogy a szerző historiográfiailag izgalmas és jelentős filológiai felfedezéseket tár elénk. Nyilván világossá vált azonban, hogy a recenzens szerint a kísérlet elbukik: hol magában a felfedezőmunkában hibádzik valami, hol Erős megállapításaival nem értek egyet, hol – még ha egyetértek is – hiányzik a kellő alátámasztás, és elemzés helyett csak kész válaszokat kapunk. Ám nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy az általam látni vélt kudarcnak az említett elemek tulajdonképpen csak tünetei, amelyek végső soron egyetlen okra, a háttérben folyton ott lebegő és Erős Vilmos számára elsődleges kérdésre vezethetők vissza, amelyre bármilyen felelet szülessék is, a tudomány számára csakis

26 ■ Ehhez azonban teljesen újszerű elméleti apparátusra van szüksége, amelyet nem recipiálhatott a *vólkisch* német tudományosságából. Rendelkezésre állt viszont egy másik gondolkodási hagyomány: Szabó – fura módon – a XIX. századi magyar asszimilációs (értsd: azt pártoló) gondolkodásból, különösen Bekics Gusztávól kölcsönözött. – Részletesebben erről: Bolgár Dániel: Asszimiláció a térben (?). Kísérlet Szabó István asszimiláció-konceptiójának kibontására. *Sic Itur ad Astra*. [megjelenés alatt]

27 ■ Bár a korábbiak között is vannak ilyenek.

28 ■ Szabó: *A magyarság életrajza*. 32. old.

29 ■ Szabó István: Pusztuló magyarság. In: *Magyar Művelődéstörténet. III. A kereszténység védőbástyája*. Szerk.: Lukinich Imre. Magyar Történelmi Társulat, [Bp., 1940]. 89. old.

30 ■ Szabó István: A nemzetiségek térnyerése és a magyarság. In: *Magyar Művelődéstörténet. IV. Barokk és felvilágosodás*. Szerk. Wellmann Imre. Magyar Történelmi Társulat, [Bp., 1941]. 119. old.

közömbös lehet, és amelyben Szabó István igazából csak mellékszereplő: vajon Szekfű Gyula vagy Mályusz Elemér volt-e jobb ember?